

6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т.4: Н–П. 2002. С. 226–227.
7. Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
8. Eesti Vabariigi põhiseadus, Vastu võetud 28.06.1992. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1992/14783?lang=et>
9. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/7067>
10. Конституція Федеративної Республіки Німеччина від 23 травн. 1949 р. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf
11. Конституція Японської Держави, проголошена 3 листоп. 1946 р., набрала чинності 3 трав. 1947 р. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%AF%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%97
12. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серп. 2023 р. № 3354-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.
13. Кодекс ветеранів закріпить обов'язки держави у ветеранській політиці, – Стефанчук. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/339225-kodeks-veteranov-zakrepit-obyazannosti-gosudarstva-v-veteranskoj-politike-stefanchuk>
14. Про затвердження Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2027 року : наказ Міністерства оборони України від 29 груд. 2024 р. № 862/нм. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-ministerstva-oboroni-ukrayini-vid-vid-29-12-2024-862-nm-pro-zatverdzhennya-strategiyi-zaluchennya-rozvitku-ta-utrimannya-lyudskogo-kapitalu-v-silah-oboroni-ukrayini-na-period-do-2027-roku>
15. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 8 листоп. 2019 р. № 837. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 217.

Комашко Володимир Володимирович, завідувач відділу правової та антикорупційної політики центру безпекових досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, доктор філософії в галузі права, старший дослідник;

Шамара Олександр Володимирович, радник директора Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, доктор філософії в галузі права, старший дослідник, доцент

ДОРОЖНЯ КАРТА З ПИТАНЬ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ЕЛЕМЕНТ КОМПЛЕКСУ РЕФОРМ У ВИЗНАЧЕННІ РОЛІ ТА МІСЦЯ ОРГАНІВ ПРАВОПОРЯДКУ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У межах повноважень, наданих Конституцією України, сектор безпеки і оборони підлягає демократичному цивільному контролю. Система цивільного демократичного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського нагляду (ст. 4 Закону України «Про національну безпеку України») [1].

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Для реального виконання державою своїх завдань у сфері гарантування, забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, юридичних осіб, а також державних і суспільних інтересів, держава створює систему органів, які сприяють реалізації державних завдань та функцій (ст. 3 Конституції України).

Офісом Генерального прокурора з метою приведення у відповідність до Конституції України Закону України «Про прокуратуру» в частині визначення функцій прокуратури, листом від 16 січня 2021 року №05/5/1-12вих-21 було ініційовано перед Парламентом України внесення відповідних змін до статей 2 (Функції прокуратури), 25 (Нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство) Закону України «Про прокуратуру» [2]. Прокурори здійснюють повноваження з нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, на підставі Конституції України, законів України «Про прокуратуру» та «Про оперативно-розшукову діяльність», а також інших нормативно-правових актів, про що зазначено у листі Офісу Генерального прокурора від 16 лютого 2024 року №11/2/3-14274вих-24.

У науковому середовищі неодноразово було привернуто увагу до організації більш ефективного нагляду за дотриманням вимог Конституції і законів України органами та підрозділами, що здійснюють контррозвідальну діяльність [3; 4; 5]. Крім того, в адресу Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Офісу Генерального прокурора було скеровано лист за № 293/208 від 17 березня 2025 року, яким було надано аналітичну записку «Щодо посилення прокурорського нагляду за дотриманням

законності органами та підрозділами, що здійснюють контррозвідальну діяльність». Фахівцями консультативно-дорадчого органу при Президенті України, за результатами аналізу Конституції України, законів України «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про розвідку», «Про національну безпеку України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідальну діяльність» приділено увагу законодавчої, виконавчої влади та прокуратури на наявні проблеми стосовно унормування дієвості реалізації функцій органів прокуратури щодо відповідного кола осіб з числа працівників прокуратури з метою організації більш ефективного нагляду за дотриманням вимог Конституції і законів України органами та підрозділами, що здійснюють контррозвідальну діяльність та надано відповідні пропозиції щодо змін до чинного законодавства України. За результатами її опрацювання державними органами України було висловлено власні міркування щодо викладеного аналізу стану законодавства [6].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р схвалено Дорожню карту з питань верховенства права «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС» [7]. Дорожня карта з питань верховенства права є всеохоплюючим стратегічним документом, що визначає комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС за переговорними Розділом 23 «Судова влада та основоположні права» та Розділом 24 «Юстиція, свобода і безпека». Цей документ є однією з ключових передумов відкриття офіційних переговорів про вступ України до ЄС у межах Кластера 1 «Основи процесу вступу до ЄС», що відкривається першим і закривається останнім. Його розробка та подальше виконання свідчать про готовність України відповідати стандартам ЄС, зміцнюють довіру з боку держав-членів та підсилюють статус України як надійного партнера.

Положення Дорожньої карти з питань верховенства права «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС», схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р у пункті 4.3 Боротьба з організованою злочинністю (загальні засади боротьби з організованою злочинністю) визначають забезпечення виконання Плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 р. роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р, та моніторинг його виконання.

Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 схвалено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, місія якого полягає у стратегічній та оперативній здатності органів правопорядку і прокуратури служити людям, захищати порядок, громадську та державну безпеку з дотриманням прав людини і стандартів підзвітності, що інтегрує Україну в загальноєвропейський простір свободи, безпеки та справедливості.

Окремої уваги заслуговують визначені Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку напрями посилення прокуратури, серед яких слід виділити: 1) удосконалення внутрішньої структури і функцій органів правопорядку та прокуратури, забезпечення їх раціональної побудови й спроможності ефективно виконувати свої функції шляхом оптимізації ресурсів відповідно до визначених законом повноважень; 2) посилення координаційної ролі Офісу Генерального прокурора, запровадження правового механізму затвердження та/або погодження Генеральним прокурором міжвидомчих актів органів правопорядку з питань проведення досудового розслідування та здійснення оперативно-розшукової діяльності (стандарті, методичні рекомендації) [8].

Прокуратура як орган системи правосуддя (ч. 10 ст. 131 «Розділу VIII Правосуддя» Основного Закону) відіграє реальну та конкретну роль у виконанні завдань і здійсненні функцій, покладених на неї. Система та структура прокуратури побудовані таким чином, щоб її вплив на забезпечення законності, правопорядку, прав і законних інтересів громадян був ефективним, всеохоплюючим на всій території України та на всіх напрямках відносин, урегульованих законами України. Внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» в частині розширення системи демократичного цивільного контролю наглядом прокуратури у сфері дотримання вимог Конституції і законів України в діяльності органів сектору безпеки і оборони зумовлено необхідністю недопущення використання цих органів для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина та стану правопорядку в органах сектору безпеки і оборони (ст. 4 Закону України «Про національну безпеку України»). Крім того, нормативне упорядкування буде логічним кроком реалізації Конституційних положень та Закону України «Про національну безпеку України» [9], виходячи із наявних повноважень прокуратури здійснення нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю та контррозвідальною діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони (ст. 7 Закону України «Про контррозвідальну діяльність», стаття 2 Закону України «Про прокуратуру», ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінальний процесуальний кодекс України [10]).

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» за визначенням поняття «оперативно-розшукова діяльність» — це система гласних і негласних пошукових та контррозвідальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [11]. Закон України «Про контррозвідальну діяльність» надає визначення поняттю

контррозвідувальна діяльність, проте не містить визначення поняття «контррозвідувальний захід» [12]. Водночас у статті 2 цього Закону визначено, що завданнями контррозвідувальної діяльності, поміж іншого, є розроблення і реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян.

При цьому, положення Конституції України не містять таких понять, як «контррозвідувальна діяльність» чи «оперативно-розшукова діяльність». Натомість положеннями ст. 92 Конституції України передбачено, що виключно законами України визначається, зокрема: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; правовий режим власності; засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики; судоустрій, судочинство, статус суддів; засади судової експертизи; організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування, органів і установ виконання покарань; порядок виконання судових рішень; основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення громадського порядку; правовий режим державного кордону; правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації; засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [13].

Також слід звернути увагу, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), саме на підставі і в розвиток конституційних положень дає визначення поняття «досудове розслідування», а саме: «досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження» (п. 5 ч. 1 ст. 3 «Визначення основних термінів Кодексу» КПК). Органом ж досудового розслідування визначаються органи, що здійснюють досудове слідство і дізнання. Досудове слідство здійснюють слідчі підрозділи: 1) органів Національної поліції; 2) органів безпеки; 3) органів Державного бюро розслідувань; 4) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 5) підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України. Дізнання здійснюють підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів: 1) органів Національної поліції; 2) органів безпеки; 3) органів Бюро економічної безпеки України; 4) органів Державного бюро розслідувань; 5) Національного антикорупційного бюро України (ст. 38 КПК). У свою чергу, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети (ч. 1–2 ст. 223 КПК).

Однією з причин такої правової неузгодженості є те, що чинна Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) та Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 22, ст. 303) введений в дію Постановою Верховної Ради України № 2136-XII від 18 лютого 1992 року, ВВР, 1992, № 22, ст. 304, а Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» прийнятий 26 грудня 2002 року № 374-IV (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 12, ст. 89).

На сьогодні в Україні правом на здійснення контррозвідувальної діяльності наділені органи Служби безпеки України, розвідувальні органи, підрозділи забезпечення внутрішньої і власної безпеки Державної прикордонної служби України та Управління державної охорони України, яким законами України та «Про розвідку» надано право здійснювати оперативно-розшукову чи розвідувальну діяльність (стаття 5 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність»). За приписами ст. 5 (Розвідувальні органи) Закону України «Про розвідку» розвідувальними органами є: 1) Служба зовнішньої розвідки України; 2) розвідувальний орган Міністерства оборони України; 3) розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону [14].

Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» визначає положення щодо здійснення прокурорського нагляду приписами п. 6 ч. 2 ст. 7 цього Закону (Функції і повноваження органів, підрозділів та співробітників Служби безпеки України, що здійснюють контррозвідувальну діяльність) [12]. Зокрема те, що нагляд за додержанням законів під час проведення контррозвідувальної діяльності здійснюється виключно Генеральним прокурором, виконувачем його обов'язків або уповноваженими наказом Генерального прокурора заступниками Генерального прокурора.

За змістом Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» контррозвідувальна діяльність реалізується шляхом здійснення контррозвідувальних заходів, які у свою чергу є складовою оперативно-розшукової діяльності, за якою, відповідно до ст. 14 Закону України «Про оперативно-розшукову

діяльність», органами прокуратури здійснюється нагляд за додержанням законів під час її проведення. Крім того, ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» передбачено здійснення заходів, визначених ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», – лише за ухвалою слідчого судді, постановленою за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженим прокурором. Статтею 12 (Контроль за контррозвідувальною діяльністю, нагляд за дотриманням законності органами та підрозділами, що її здійснюють) Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» передбачено, що контроль за контррозвідувальною діяльністю органів та підрозділів Служби безпеки України, нагляд за дотриманням ними законів України здійснюються відповідно до Конституції та законів України.

Враховуючи кількість контррозвідувальних заходів (заведених Контррозвідувальних справ), які здійснюються/реалізуються державними органами, які відповідно до законодавства України мають на це право – зведення та усічення здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення контррозвідувальної діяльності до посад Генерального прокурора та (або) його заступника, визначеного Генеральним прокурором, є вочевидь звуженням ефективності забезпечення дотримання вимог Конституції і законів України в діяльності органів сектору безпеки щодо виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина та дотримання стану правопорядку в уповноважених органах сектору безпеки.

Доцільно згадати про той факт, що Указом Президента України «Питання оптимізації системи консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів» від 5 березня 2026 року № 223/2026, з метою оптимізації системи консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Президентом України, відповідно до п. 28 ч. 1 ст. 106 Конституції України визнано таким, що втратив чинність Указ Президента України від 21 червня 2019 року № 421/2019 «Про Комісію з питань правової реформи».

Указом Президента України від 21 червня 2019 року № 421/2019 «Про Комісію з питань правової реформи» було затверджено Положення про Комісію з питань правової реформи відповідно до якої Голова Комісії інформує Президента України і громадськість про діяльність Комісії та її робочих груп. У складі Комісії з числа її членів було утворено робочі групи з питань: підготовки пропозицій щодо внесення змін до Конституції України; розвитку законодавства про організацію судової влади та здійснення правосуддя; розвитку кримінального права; реформування кримінальної юстиції; розвитку юридичної освіти; реінтеграції тимчасово окупованих територій.

На жаль, громадськість не побачила звіт про 7-ми річну діяльність Комісії з питань правової реформи щодо напрацювань її членів у сфері розроблення узгоджених пропозицій з питань вдосконалення правової системи України з урахуванням сучасних викликів та потреб демократичного суспільства, підготовлених та узагальнених пропозицій стосовно змін до Конституції України, законодавства про організацію судової влади, здійснення правосуддя та статус суддів, законодавства про кримінальну відповідальність та кримінального процесуального законодавства, а також стосовно розвитку юридичної освіти, реформування органів правопорядку також з інших питань визначених Указом Президента України від 21 червня 2019 року № 421/2019 завдань її роботи.

На підставі зазначеного вважаємо за доцільне внести зміни до законів України «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про розвідку», «Про національну безпеку України», «Про контррозвідувальну діяльність», якими унормувати реалізацію функції органів прокуратури щодо відповідного кола осіб з числа працівників прокуратури з метою організації більш дієвого і ефективного нагляду за дотриманням вимог Конституції і законів України органами й підрозділами, що здійснюють контррозвідувальну діяльність. Зокрема, щодо реалізації нагляду за дотриманням вимог Конституції і законів України органами та підрозділами, що здійснюють контррозвідувальну діяльність не лише Генеральним прокурором та визначеним ним заступником Генерального прокурора, а й прокурорами, уповноваженими наказом Генерального прокурора.

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
2. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
3. Shamara O. V., Komashko V. V. Prosecutor's supervision over compliance with the Constitution and laws of Ukraine by bodies and units conducting counterintelligence activities: legislative and subjective aspects. *Modern science and innovation: trends, challenges, and breakthroughs* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference, May 23, 2025. New York, USA : International Center of Scientific Research. P. 135–145.
4. Shamara O. V. Komashko V. V. État actuel du contrôle exercé par le parquet sur le respect de la loi par les organismes et unités menant des activités de contre-espionnage. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique*: c avec des matériaux de la VIII conférence scientifique et pratique internationale, Paris, 4 avril 2025. Paris : La Fedelta, 2025. P. 67–77.
5. Шамара О. В., Комашко В. В. Нагляд прокурора за додержанням Конституції та законів України органами та підрозділами, що проводять контррозвідувальну діяльність: законодавчий та суб'єктивний аспект. *Інформація і право*. 2025. № 2 (53). С. 244–257.

6. Лист Національного інституту стратегічних досліджень за № 293/208 від 17.03.2025 року.
7. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 трав. 2025 р. № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text>
8. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента від 11 трав. 2023 р. № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
9. Шамара О. В. Прокурорський контроль за діяльністю розвідувальних та контррозвідувальних органів, як елемент діяльності Військової юстиції України. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 14–15 берез. 2024 р.). Київ: Алерта, 2024. С. 292–300.
10. Шамара О. В. Демократичний цивільний контроль в рамках побудови військової юстиції України. *Інформація і право*. 2024. № 3(50). С. 201–211.
11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. №2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
12. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26 груд. 2002 р. № 374-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>
13. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Про розвідку: Закон України 17 верес. 2020 р. № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>

Копитова Олена Сергіївна, доцент кафедри економіко-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології НАВС, доктор юридичних наук, старший дослідник

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИВАТНОПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ НА ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Відносини у сфері підприємницької діяльності в Україні опинились у 2022–2025 роках під одночасним впливом двох принципово різних за правовою природою, але взаємопосилюючих трансформаційних процесів: системної реформи приватного права, уособленням якої є скасування Господарського кодексу України і режим воєнного стану, запроваджений Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року [1] і продовжено на сьогоднішній день. Ці два процеси є принципово відмінними у своїй логіці: реформа приватного права є стратегічним і плановим нормативним проектом, що переслідує євроінтеграційні та системні цілі; воєнний стан є ситуативною, вимущеною і тимчасовою відповіддю на зовнішню збройну агресію. Однак у площині підприємницьких відносин їх вплив є взаємно обумовленим і нерозривним: реформа, що здійснюється в умовах воєнного стану, набуває характеру «подвійної трансформації», де кожен нормативний вибір є одночасно системним рішенням для мирного майбутнього і оперативною відповіддю на умови воєнного стану.

Аналіз нормативних актів, прийнятих у сфері, що стосується підприємницьких відносин у 2022–2025 роках, виявляє три категорії нормативних змін, що мають принципово різний правовий статус і різні наслідки для підприємців. До першої категорії належать зміни, що є елементами системної реформи приватного права і набирають чинності разом із скасуванням Господарського кодексу: зміни до Цивільного кодексу щодо підприємницьких зобов'язань, оновлений режим реорганізації юридичних осіб. До другої – зміни, пов'язані із введенням правового режиму воєнного стану формально визначені як тимчасові: мораторій на планові перевірки, спрощені реєстраційні процедури, особливий порядок нарахування штрафних санкцій тощо. До третьої і найбільш проблематичної категорії належать зміни, що мають «подвійний» нормативний статус: формально вони запроваджуються як тимчасові заходи у відповідь на воєнний стан, однак фактично відображають більш глибокі структурні трансформації механізмів державного регулювання та приватноправових відносин і навряд чи будуть повністю скасовані після завершення воєнного стану. Прикладом можуть слугувати посилення санкційних механізмів щодо активів приватних осіб, розширення фінансового моніторингу, цифровізація адміністративних процедур, трансформація підходів до державного контролю у стратегічних секторах економіки тощо. Методологічна проблема полягає у відсутності чіткого критерію розмежування між цими категоріями – і саме ця невизначеність є одним із головних джерел правової непередбачуваності для підприємців.

Режим воєнного стану і трансформація приватноправового регулювання по-різному, але сукупно вплинули на договірні відносини у сфері підприємницької діяльності. Воєнний стан породив безпрецедентну хвилю форс-мажорних обставин: руйнування виробничої інфраструктури, окупація частини території, перебої в енергопостачанні, загроза фізичної безпеки персоналу – всі ці обставини є підставами для звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань відповідно до ст. 617 ЦК України [2] і Закону «Про торгово-промислові палати в Україні» [3] в частині сертифікації форс-мажорних обставин. Водночас збільшення кількості випадків посилення на форс-мажор породило нову проблему: межа між правомірним звільненням від відповідальності і зловживанням форс-мажорним застереженням як інструментом ухилення від виконання зобов'язань у несумлінних підприємців стала вкрай розмитою.